

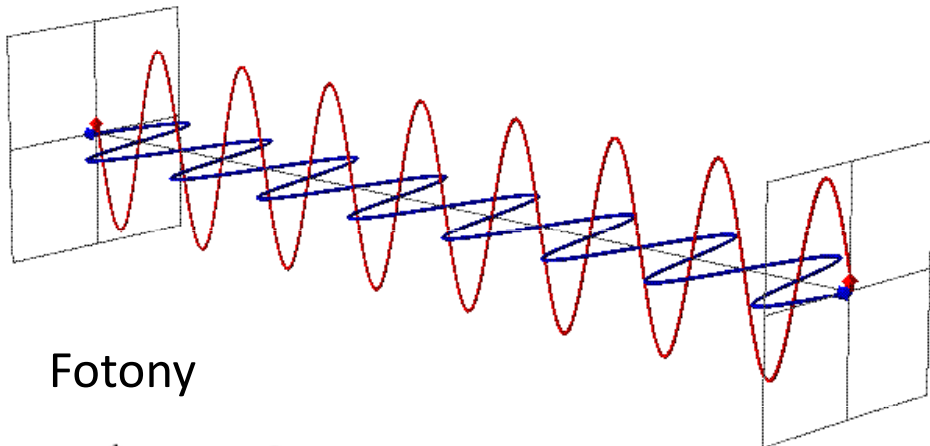

Neviditelné světlo
posel z vesmíru

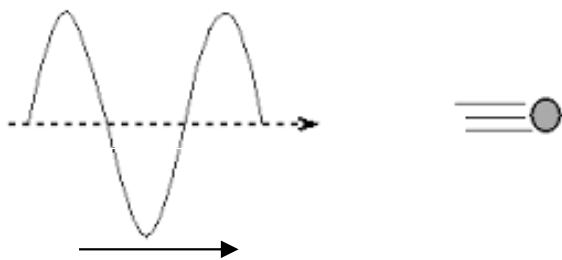
Co je světlo?

Elektromagnetické vlnění

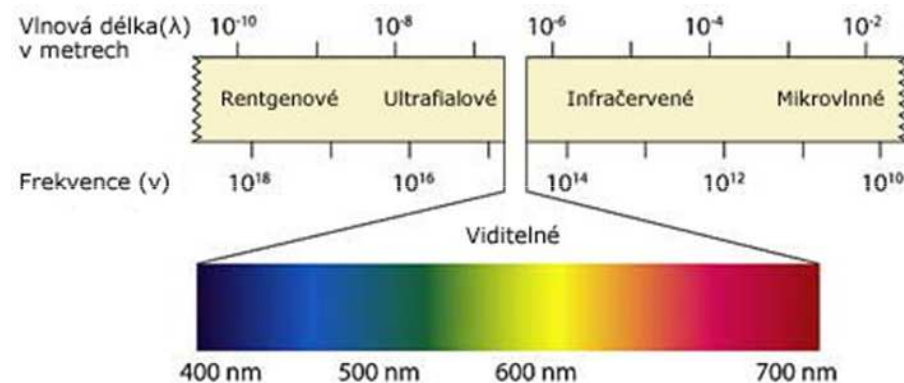
Fotony

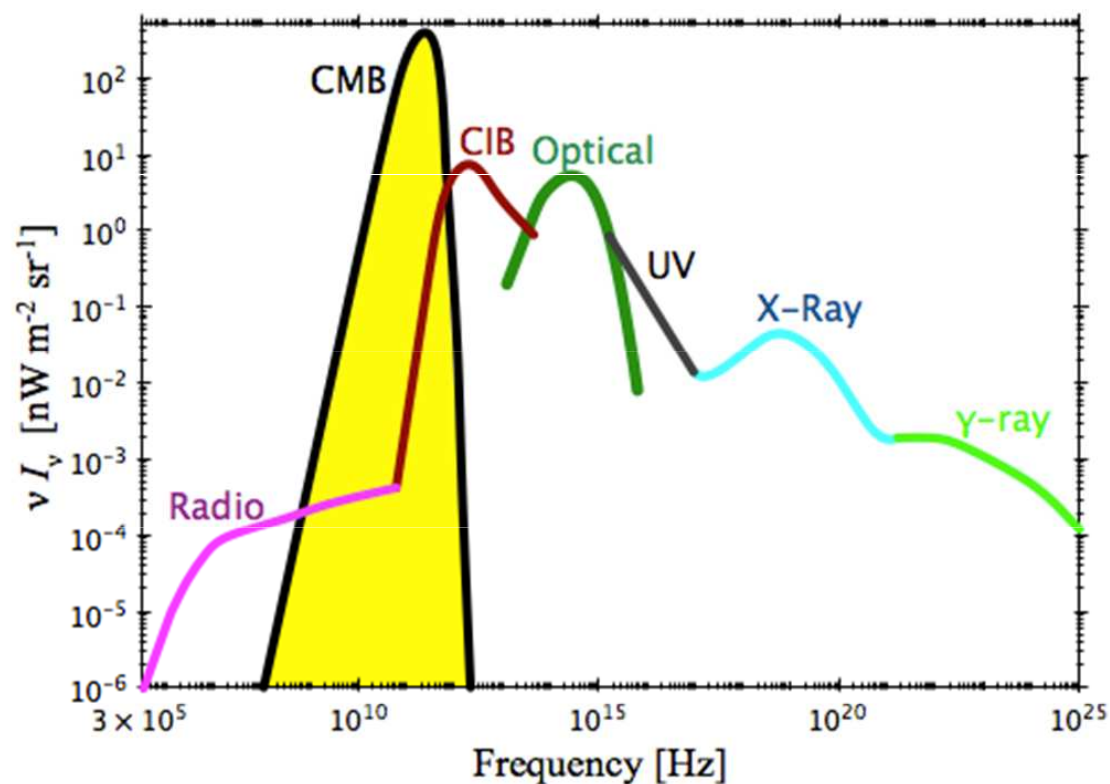
$$c = 299\,792\,458 \text{ ms}^{-1} \text{ (přesně)}$$

Konečná rychlost světla

(vesmírná archeologie - pohled do vesmírné dálky)

Místo viditelného světla ve spektru

elmg vlnění, na kterém září Vesmír

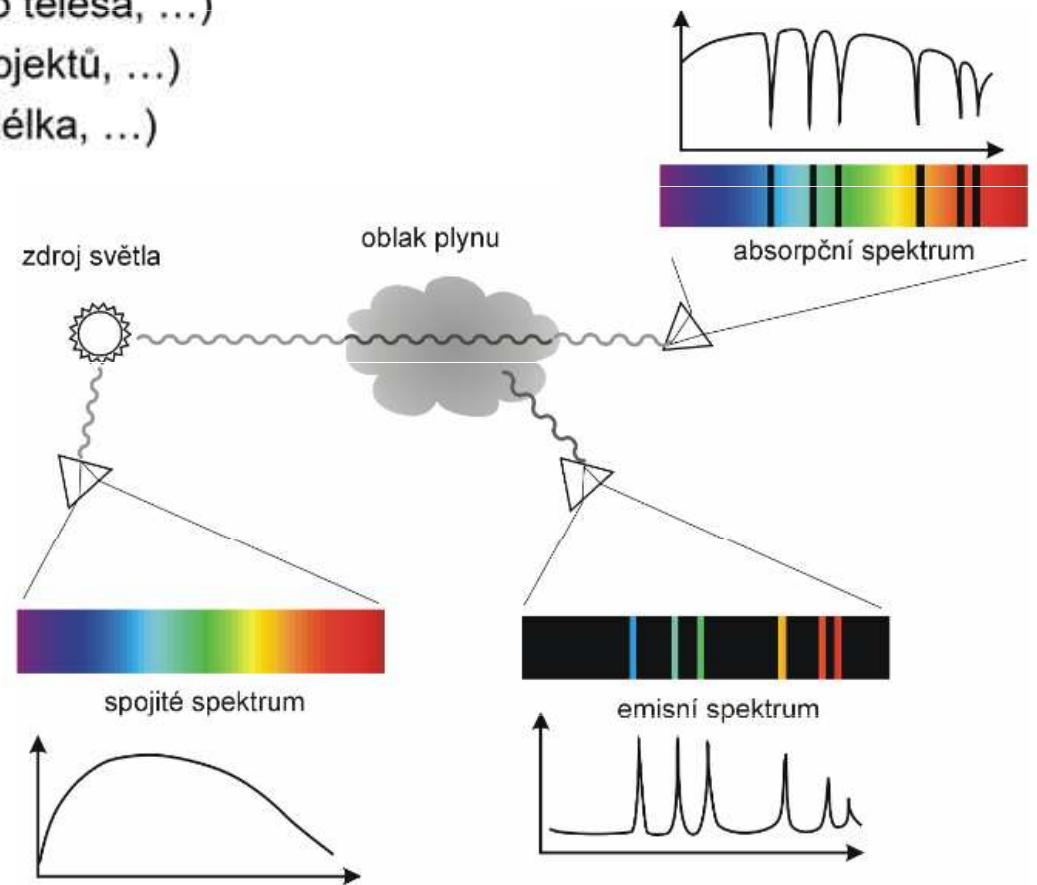
Záření kosmických objektů

- Informace, které dostáváme z kosmického prostoru, jsou založeny na příjmu a analýze světla
- Základní data o kosmických objektech
  - směr, odkud záření přichází (poloha zářícího tělesa, ...)
  - množství kvant záření (tok záření, jasnost objektů, ...)
  - kvalitativní vlastnosti záření (barva, vlnová délka, ...)

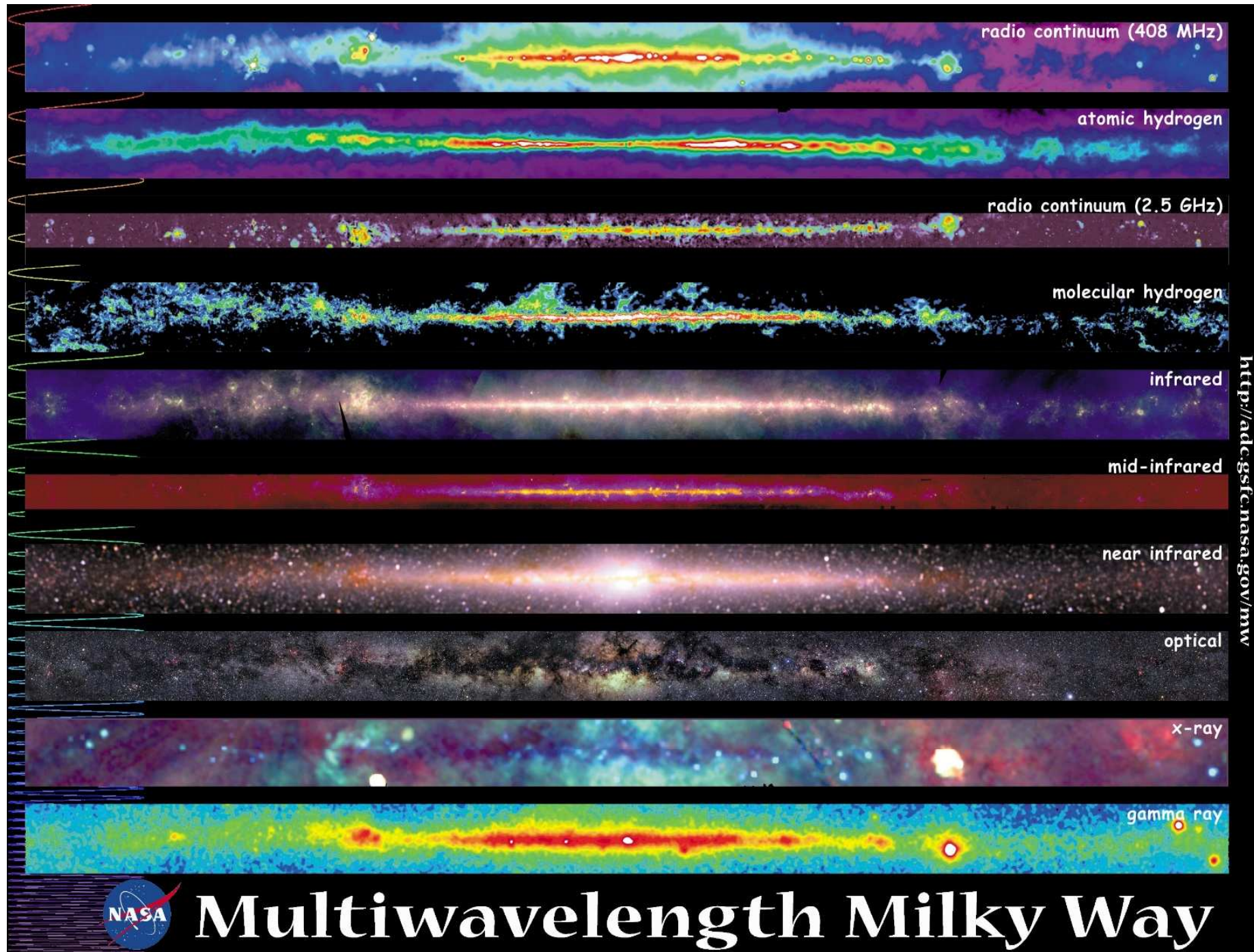
- Spektrální analýza je nezbytnou součástí astrofyzikálního výzkumu
- Ze spektra záření daného tělesa se určuje složení tělesa a dále např. jeho stáří, atd.

Základní veličiny

- vlnová délka λ
- frekvence f
- rychlost světla $c = 3 \cdot 10^8 \text{ m.s}^{-1}$

Mléčná dráha v různých spektrálních oborech

Spektrum vodíku

- Ve vesmíru je to nejrozšířenější prvek, proto se jeho emisní nebo absorpční spektrum objevuje často ve spektrogramech různých kosmických objektů
- Základní série spektra atomu vodíku – opět známé z atomové fyziky

Hydrogen Absorption Spectrum

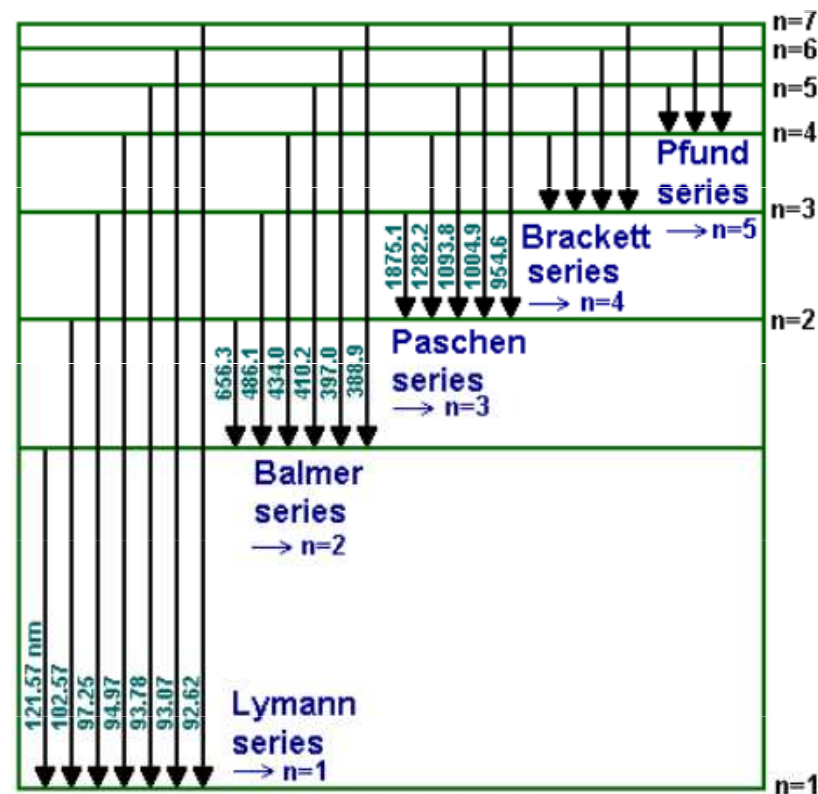
Hydrogen Emission Spectrum

400nm

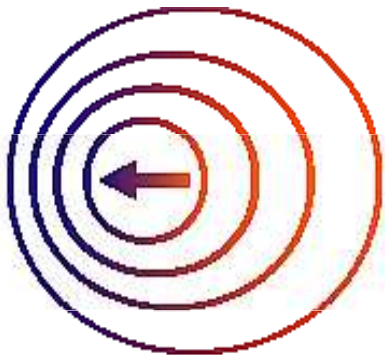
700nm

H Alpha Line
656nm
Transition N=3 to N=2

Světlo ...

Vliv Dopplerova jevu na barvu světla

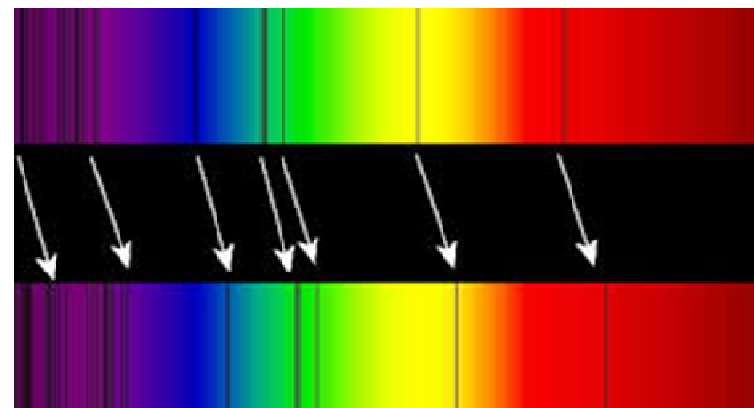
zdroj se pohybuje k pozorovateli,
 f roste, λ se zkracuje

zdroj se pohybuje pryč od pozorovatele
 f klesá, λ se prodlužuje

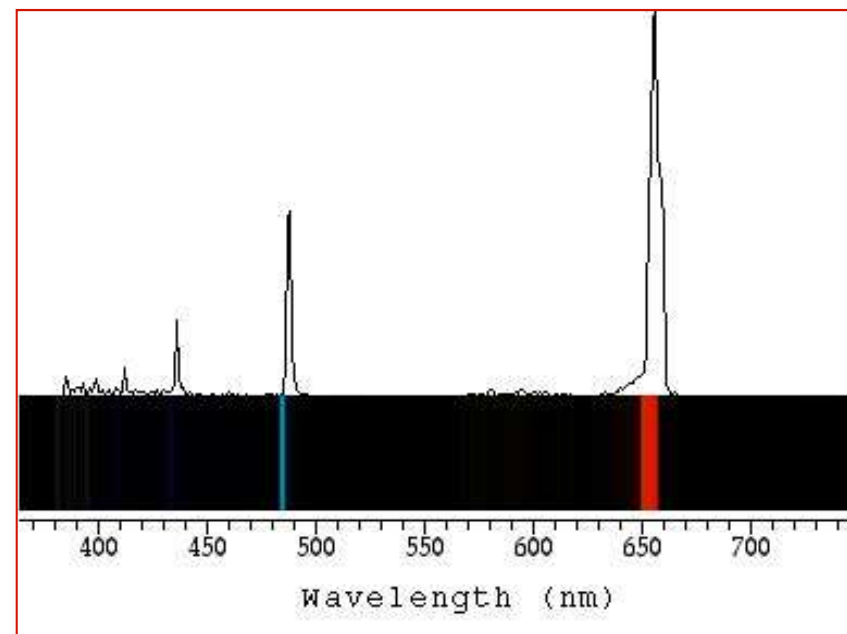
Typická
červená čára
656nm
vodíku

Vodíkový výboj v laboratoři

Sestava čar ve spektru
je otiskem prvku

Friedmann-Lemaître-Robertson-Walker

Prostor je **homogenní** a **izotropní** (má 6 symetrií) → konstantní křivost

$$ds^2 = -dt^2 + R^2(t) \left(\frac{dr^2}{1-kr^2} + r^2 (d\theta^2 + \sin^2 \theta d\phi^2) \right)$$

$k=0, +1, -1$ odpovídá geometrii E^3, S^3, H^3

Expanze vesmíru popsána funkcí $R(t)$, jež řeší rovnici

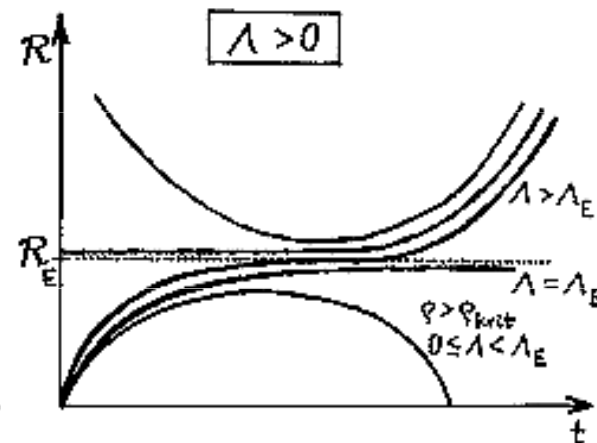
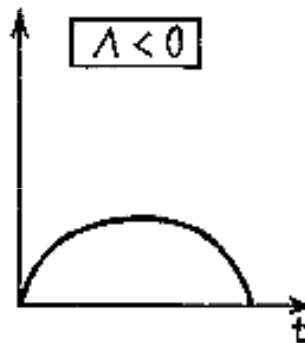
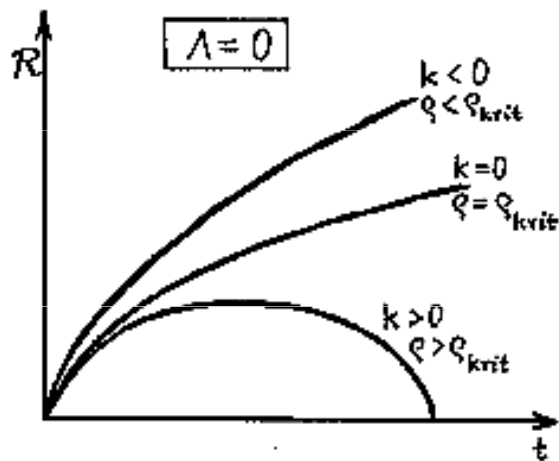
$$\left(\frac{dR}{dt} \right)^2 = \frac{\Lambda}{3} + \frac{k}{R^2} + \frac{8\pi G}{3c^4} \left(\frac{A}{R^3} + \frac{B}{R^4} \right)$$

kosmologická
konstanta

křivost
prostoru

hustota látky + hustota záření

Typická řešení: expanze z velkého třesku $R=0$ (*singularita*), $R(t \rightarrow \infty) \propto \exp\left(\sqrt{\frac{\Lambda}{3}} ct\right)$

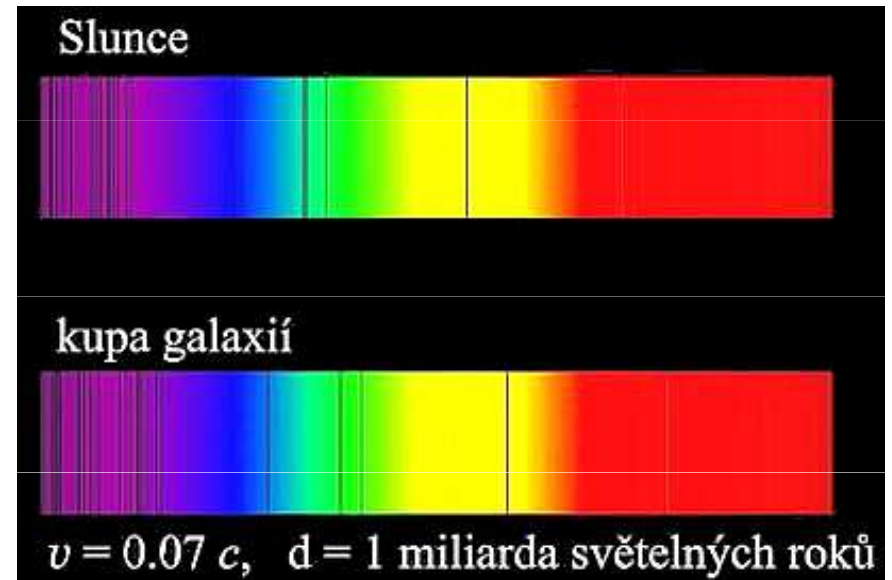

Etapa potvrzení

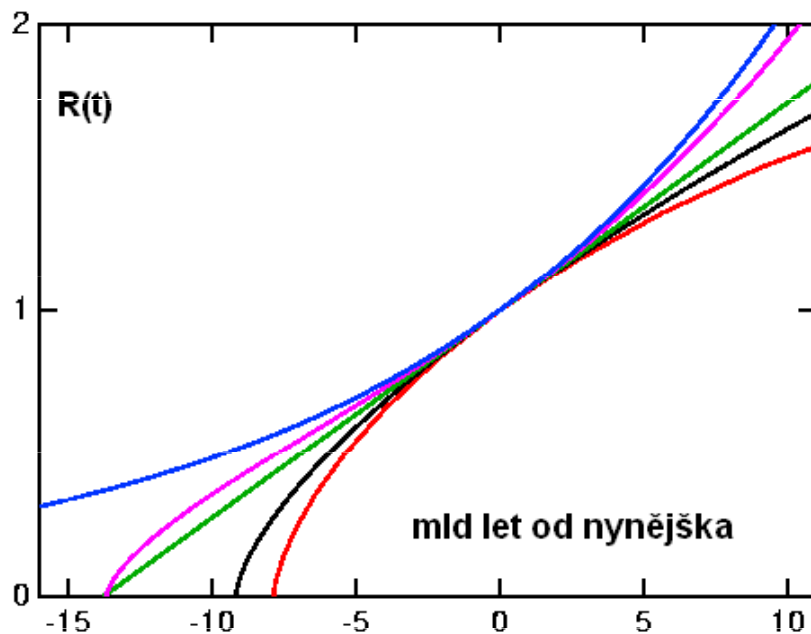
Podstatná role světla - **červený** posuv z Hubble, závislost rychlostí g . na vzdálenosti

$$v = H \cdot d$$

Pozorovací data a kosmologické parametry

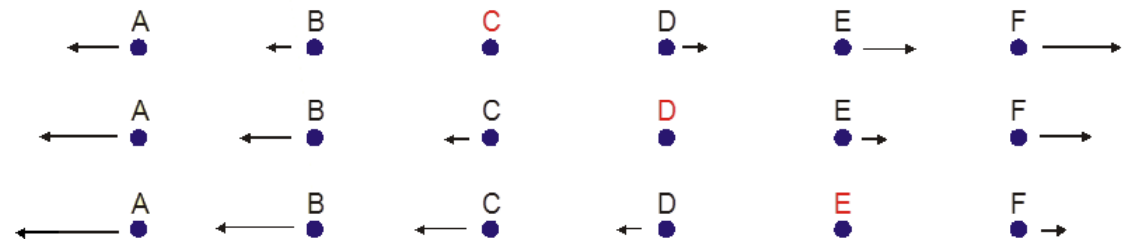
Závislost škálového faktoru R na čase.

Charakteristiky expanze vesmíru:

„rychlost“ -> H Hubbleova konstanta
 „zrychlení“ -> q decelerační parametr

$$H = \frac{1}{R} \frac{dR}{dt} \quad q = - \frac{d^2 R}{dt^2} \frac{1}{RH^2}$$

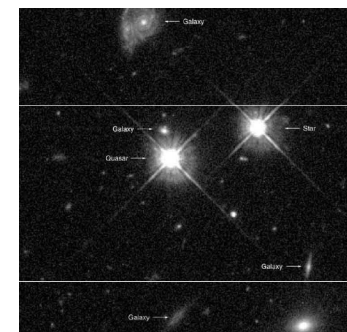
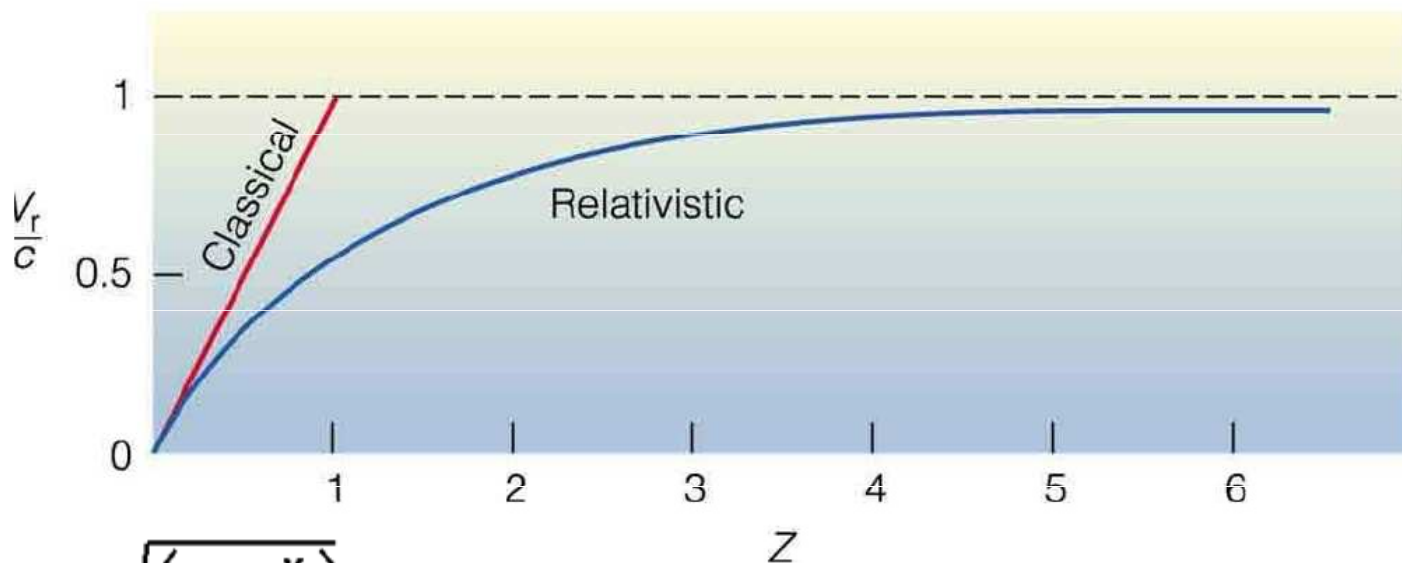

Kosmologický (Dopplerův) jev - vzdalování vysílače od přijímače rozpínáním vesmíru

$$\frac{\Delta \lambda}{\lambda} = z \quad z \approx \frac{v}{c}$$

zdroj se vzdaluje od pozorovatele rychlostí mnohem menší než rychlost světla c

quasar

$$z = \sqrt{\frac{\left(1 + \frac{v}{c}\right)}{\left(1 - \frac{v}{c}\right)}} - 1$$

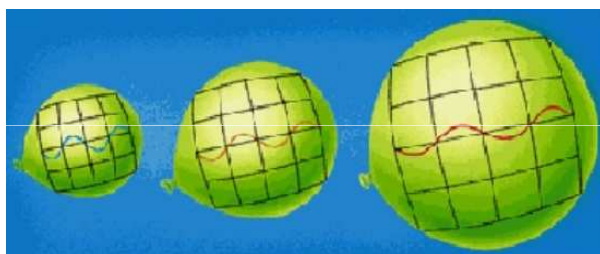
Parametr z souvisí s R výrazem

$$1 + z = \frac{\lambda_{observed}}{\lambda_{emitted}} = \frac{R(t_0)}{R(t)} = \frac{1}{R(t)}$$

pro $v \sim c$

kde pro současnost je $R_0 = 1$.

Např. pokud se posun objektu změří $z = 3$, pak $R = 1/4$ vidíme, že vesmír se od doby, kdy světlo opustilo tento objekt, rozrostl čtyřikrát.

Pokud se zdroj vzdaluje od pozorovatele rychlostí v , která je mnohem menší než rychlost světla ($v \ll c$), je červený posun dán

$$z \approx \frac{v}{c}$$

V klasickém Dopplerově efektu není frekvence zdroje modifikována, jen recesivní pohyb způsobuje iluzi nižší frekvence.

Úplnější popis Dopplerova červeného posuvu vyžaduje vzít do úvahy relativistické účinky spojené s pohybem zdrojů blízkých rychlosti světla.

Stručně řečeno, objekty pohybující se blízko rychlosti světla zažívají odchylky od výše uvedeného vzorce kvůli časové dilataci speciální relativity, která lze napravit zavedením Lorentzova faktoru γ do klasického Dopplerova vzorce takto (pro pohyb pouze v zorném poli)

$$(\vartheta = 0^\circ), \quad 1 + z = \left(1 + \frac{v}{c}\right) \gamma. \quad \gamma = \frac{1}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}} = \frac{1}{\sqrt{1 - \beta^2}} = \frac{dt}{d\tau}$$
$$1 + z = \sqrt{\frac{1 + v/c}{1 - v/c}}$$

$$\vartheta = 90^\circ \quad 1 + z = \frac{1}{\sqrt{1 - v^2/c^2}}$$

Dopplerovy posuny udávají rychlost recese hvězd nebo galaxií, v praxi se tato rychlost vyjadřuje pomocí rychlosti světla c a parametru z : $v = z \cdot c$

$$z = \frac{\Delta\lambda}{\lambda} = \sqrt{\frac{1 + \frac{v}{c}}{1 - \frac{v}{c}}} - 1 = \sqrt{\frac{1 + \beta}{1 - \beta}} - 1 \quad \beta = \frac{v}{c} = \frac{(z+1)^2 - 1}{(z+1)^2 + 1}$$

Největší změřené č. posuny mají kvasary: $z = 0,16$ až $3,53$, což odpovídá rychlosti recese $0,15c$ až $0,91c$.

z v sobě rovněž zahrnuje R vesmíru v době, kdy bylo světlo emitováno pozorovaným objektem. Parametr z souvisí s R výrazem

$$1 + z = \frac{\lambda_{observed}}{\lambda_{emitted}} = \frac{R(t_0)}{R(t)} = \frac{1}{R(t)}$$

kde pro současnost je $R_0 = 1$.

Např. pokud se č. posun objektu se změří $z = 3$, pak $R = 1/4$ a vidíme, že vesmír se od doby, kdy světlo opustilo tento objekt, rozrostl o čtyřikrát.

Vlnová délka přijímaného záření se zvětšila čtyřikrát, protože prostor se během průchodu z emitujícího objektu rozšířil čtyřikrát.

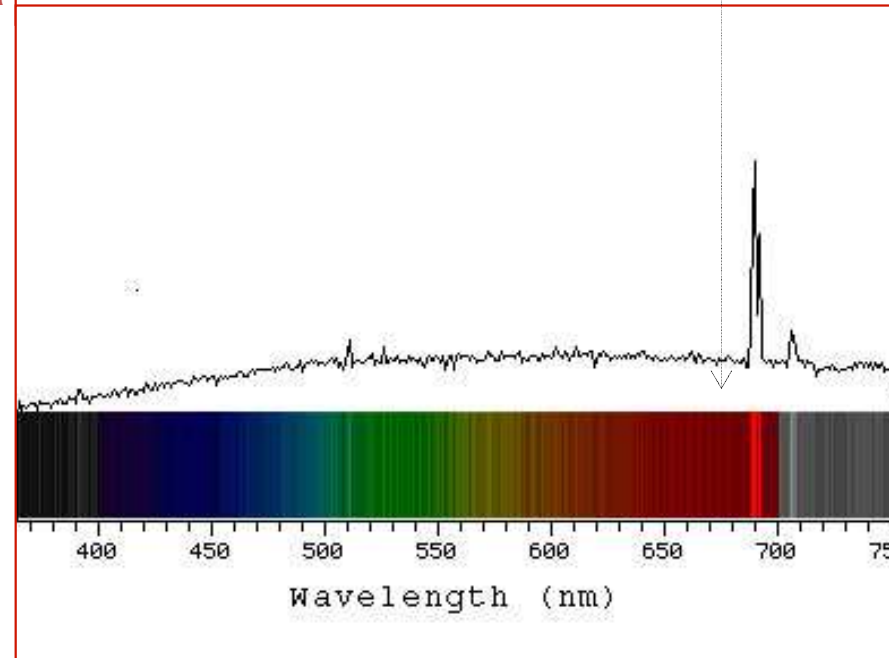
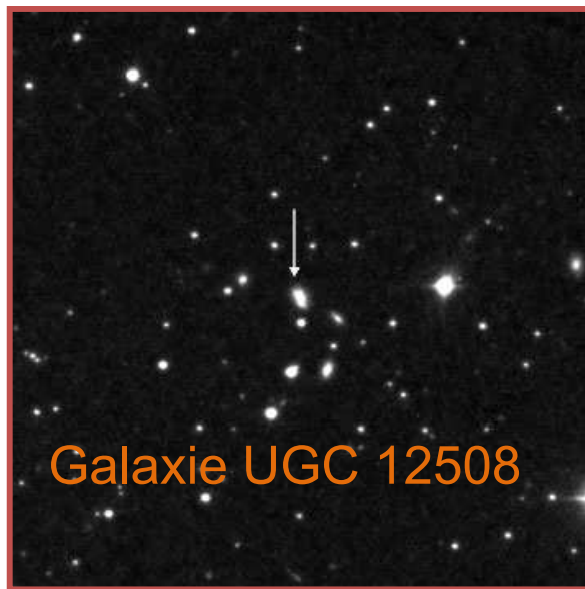
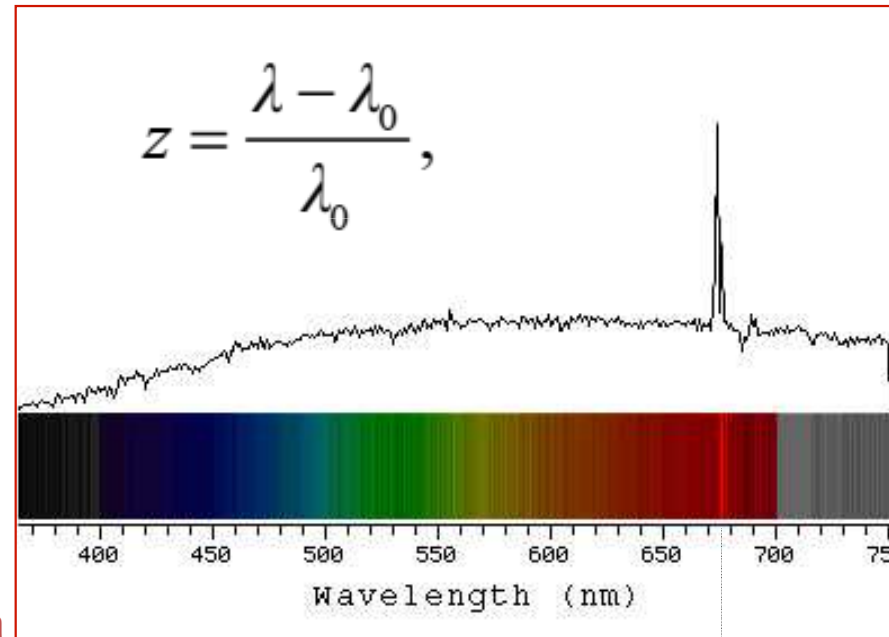
Při velkých hodnotách z je redshift dán hlavně kosmologickým redshiftem a není platným měřítkem skutečné recesivní rychlosti objektu vůči nám.

$$\rho_m = \frac{\rho_{m,0}}{R^3} = \rho_{m,0}(1+z)^3$$

Parametr z lze také používat k posouzení hustoty látky ve srovnání s hustotou ρ_0 nyní

Rudý – červený posuv z – důkaz rozpínání vesmíru

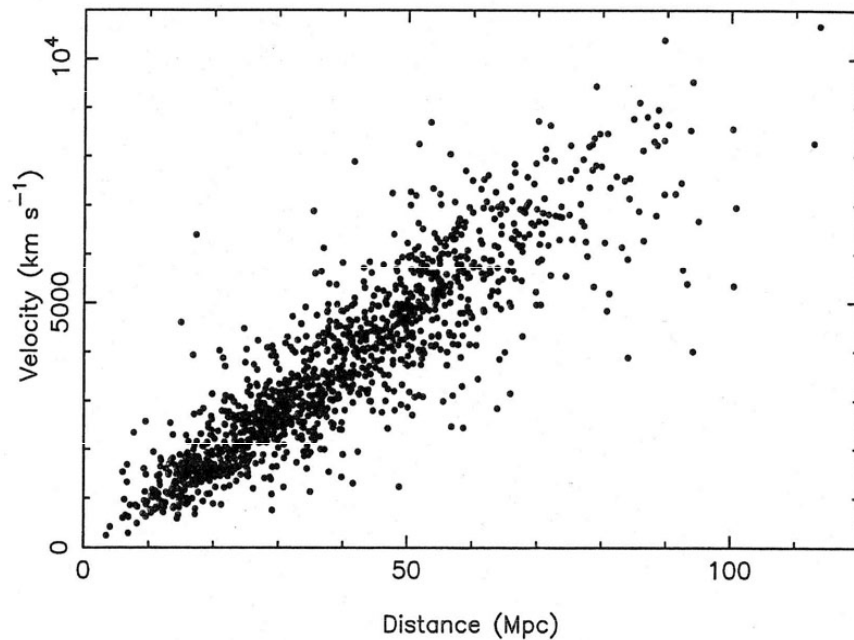

Vzdálenější galaxie vykazují větší rudý posuv vykazují, rychlost jejich vzdalování roste se vzdáleností.

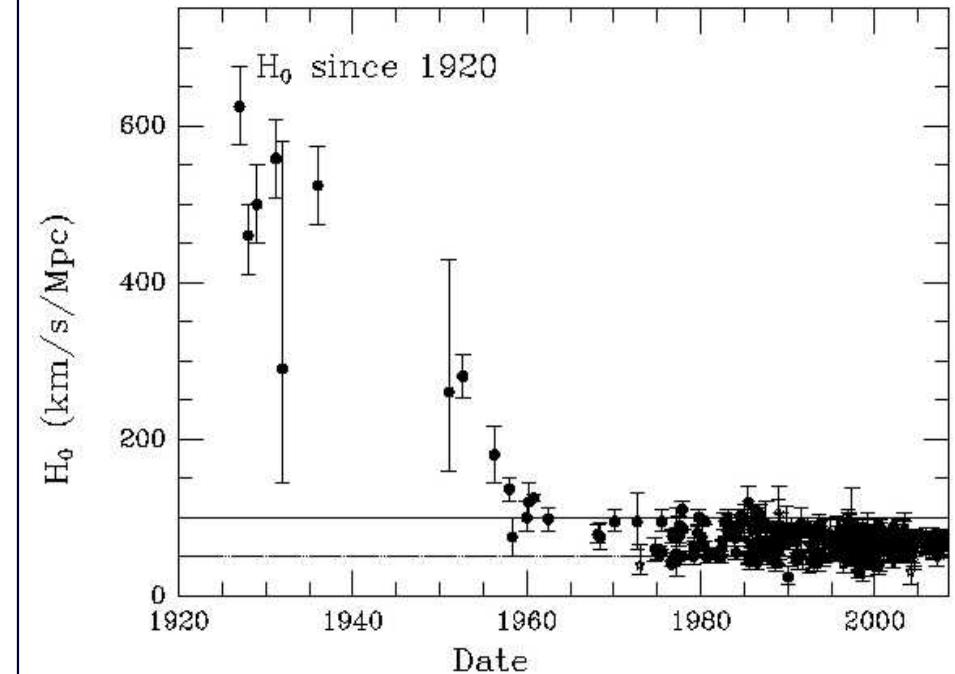
Rychlost vzdalování galaxií (a při malých vzdálenostech i rudý posuv) je úměrná vzdálenosti

Experimentální ověření $v = H \cdot d$

Zpřesňování měření Hubbleovy konstanty

Figure 2.5 A plot of velocity versus estimated distance for a set of 1355 galaxies. A straight-line relation implies Hubble's law. The considerable scatter is due to observational uncertainties and random galaxy motions, but the best-fit line accurately gives Hubble's law. [The x -axis scale assumes a particular value of H_0 .]

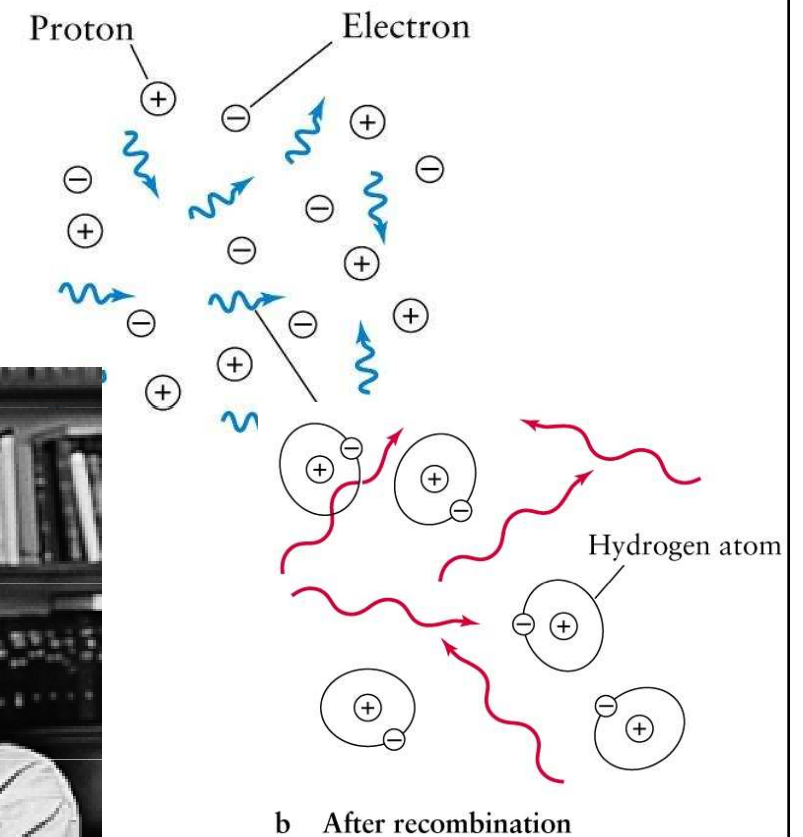
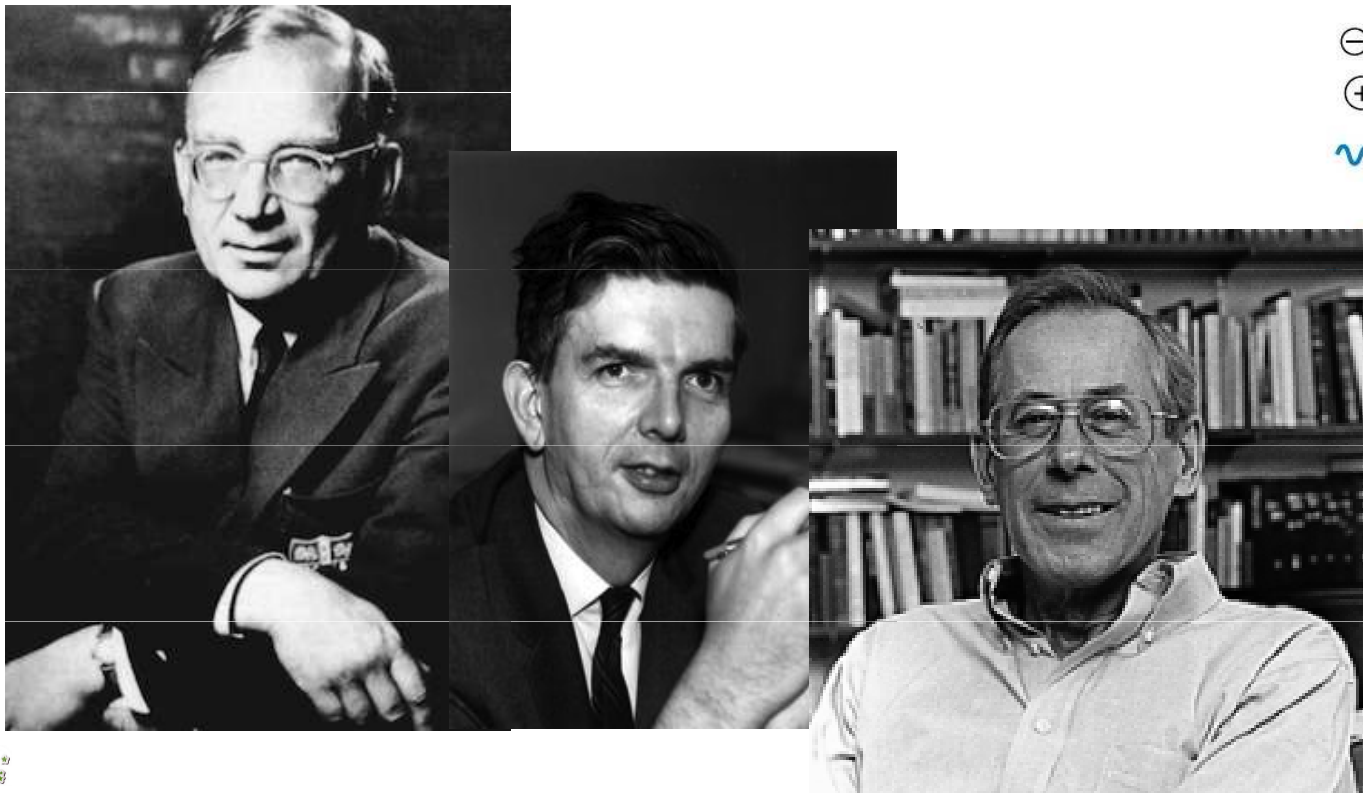
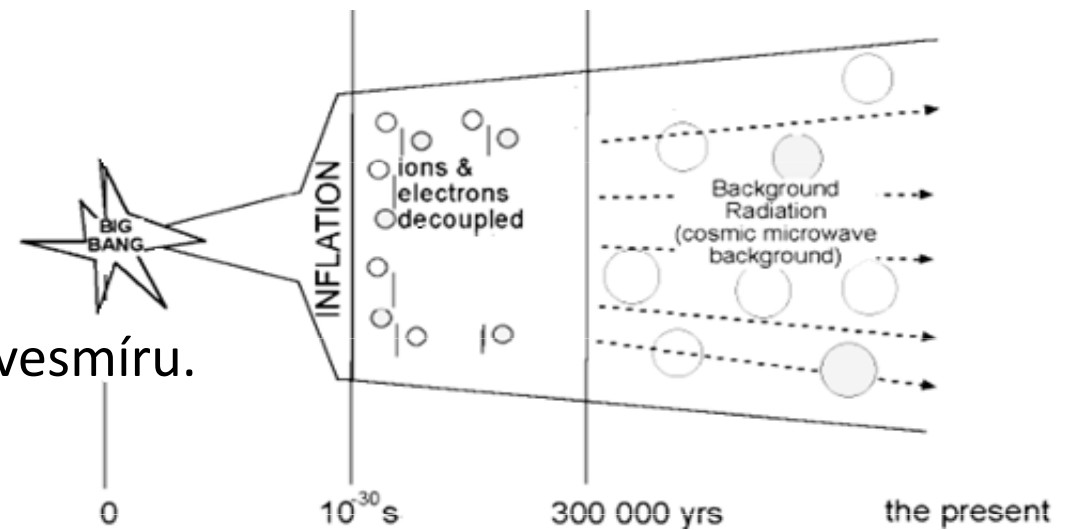

ze studia anizotropií reliktního záření

$$H = 0,71 \pm 0,04 \text{ km} \cdot \text{s}^{-1} \cdot \text{Mpc}^{-1}$$

II. Etapa

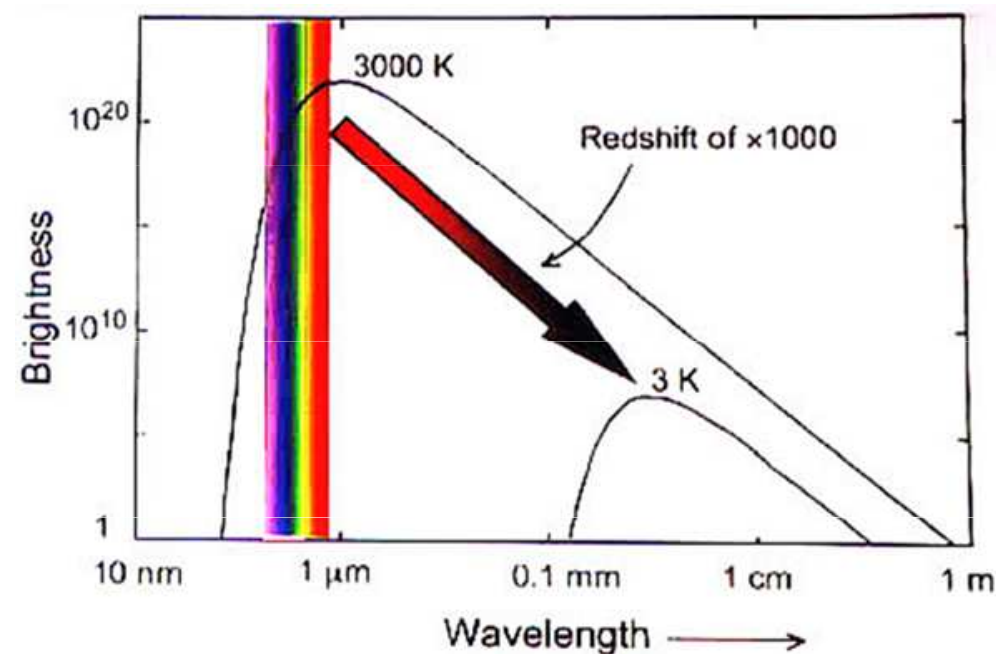
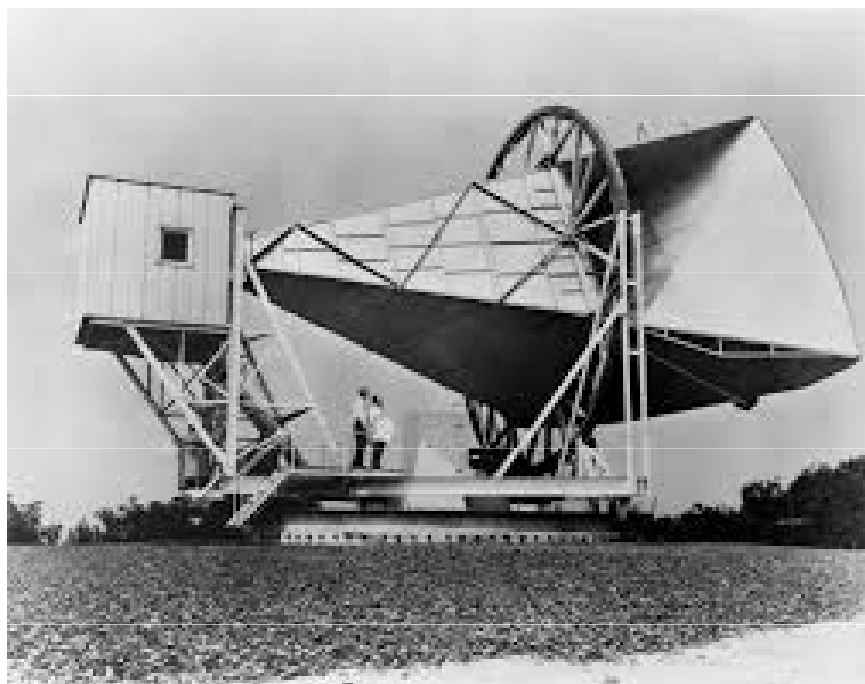
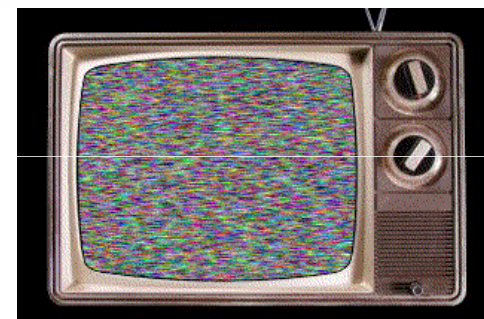
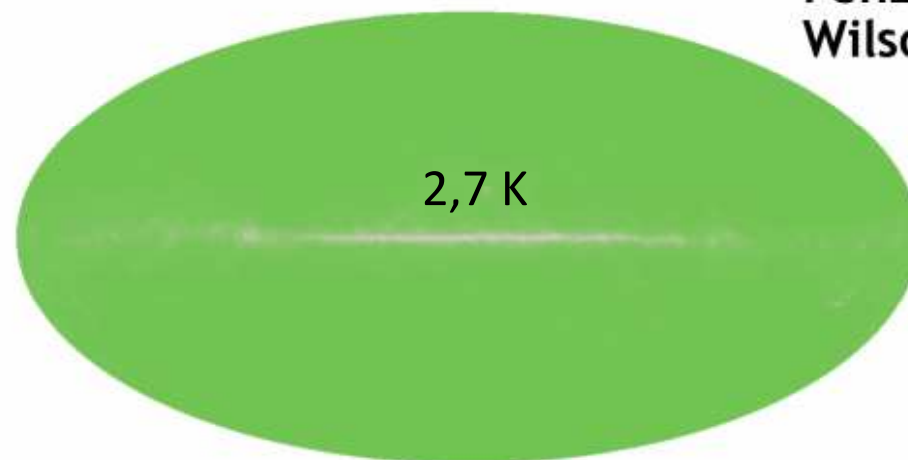
- Vznik prvků ve vesmíru.
- Světlo jako dominantní faktor v raném vesmíru.
- Reliktní záření, odtržení světla od látky,
- Rekombinace a reionizace

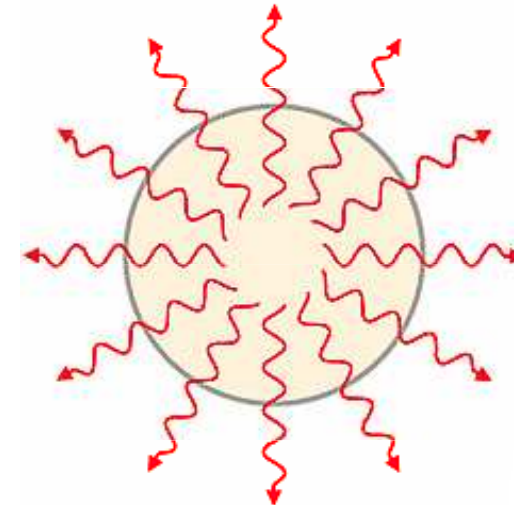
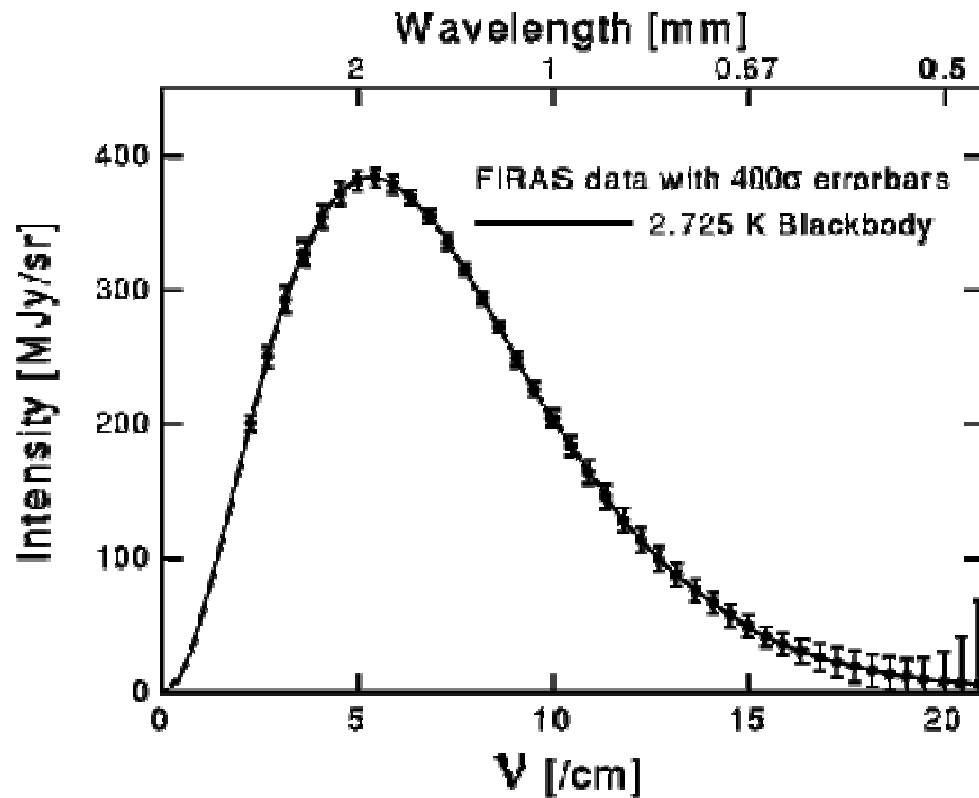
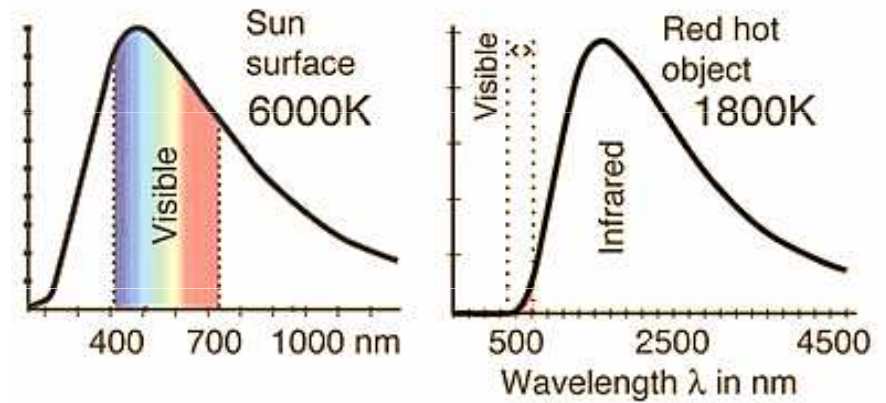
II. Etapa potvrzení

- Druhá etapa kosmologie (potvrzení).
- Penzias a Wilson, historie objevu.
- Co nám říká reliktní záření.
- Zpřesňování kosmologických parametrů umožňující dojít k realistickému modelu,
- Průhled do raných fází vývoje vesmíru.

Analýza reliktního záření

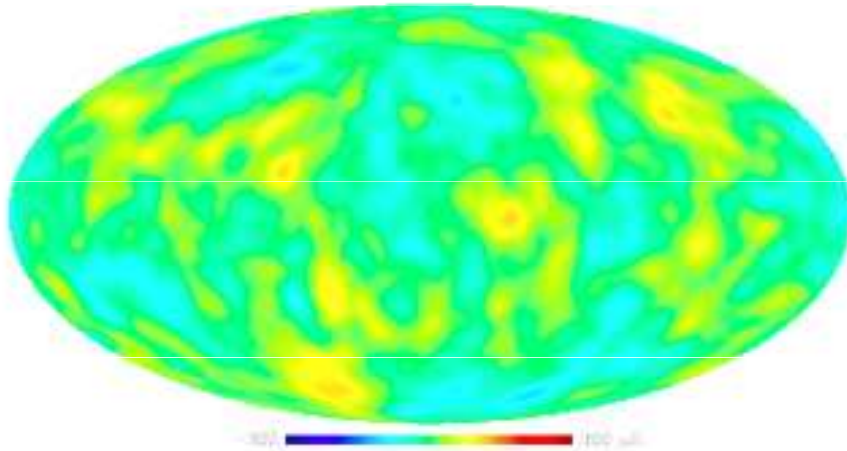
Potvrzena Planckova křivka

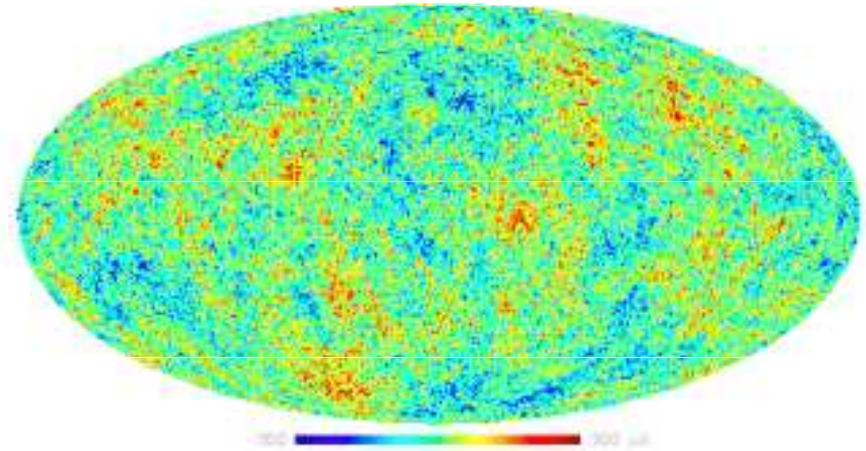

Nehomogenity reliktního záření

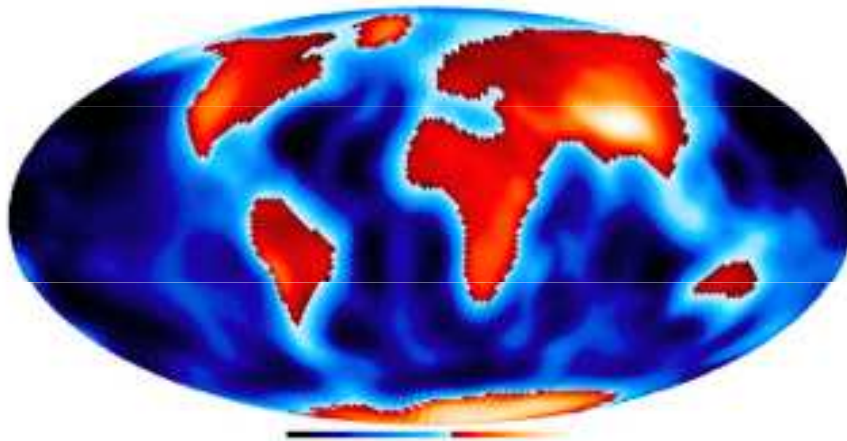
Odfiltrování vlivů záření galaxie a pohybu sluneční soustavy a Země.

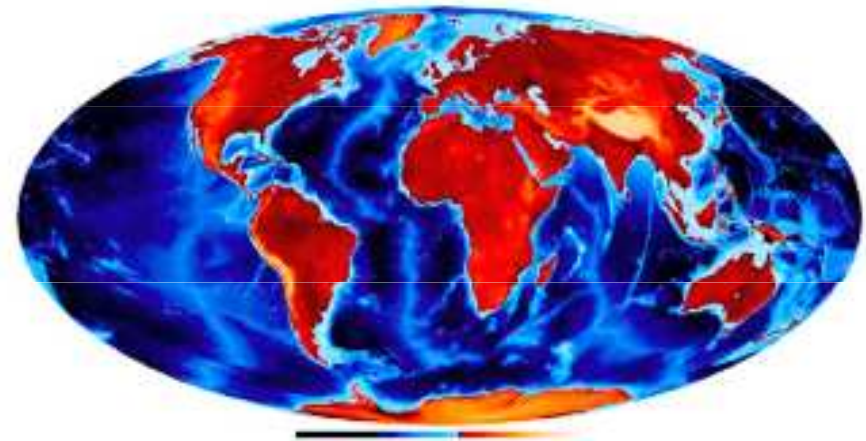
COBE

WMAP & Planck

Cosmic Background Explorer

Wilkinson Microwave Anisotropy Probe

Revealing the Cosmic Microwave Background

planck

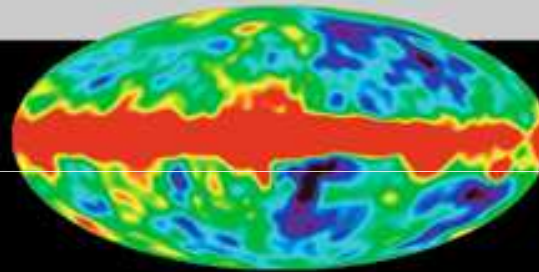
1965

Penzias a Wilson

objev šumu z konce
Velkého třesku

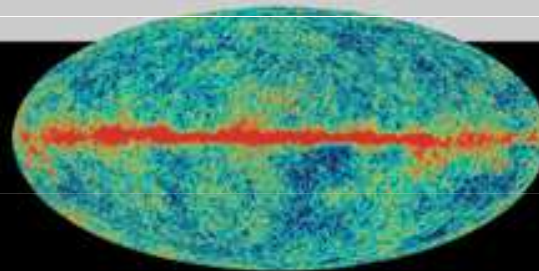
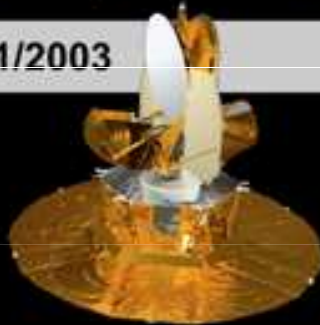
1989/1992

COBE

jde o záření černého tělesa $T = 2,73 \text{ K}$
objev fluktuací (anizotropie)
 $\Delta T = 30 \mu\text{K}$, $\Delta \varphi = 7^\circ$

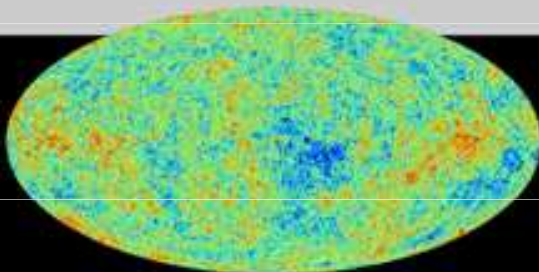
2001/2003

WMAP

stanovení základních
parametrů Vesmíru
 $\Delta T = 20 \mu\text{K}$, $\Delta \varphi = 15'$

2009/2011

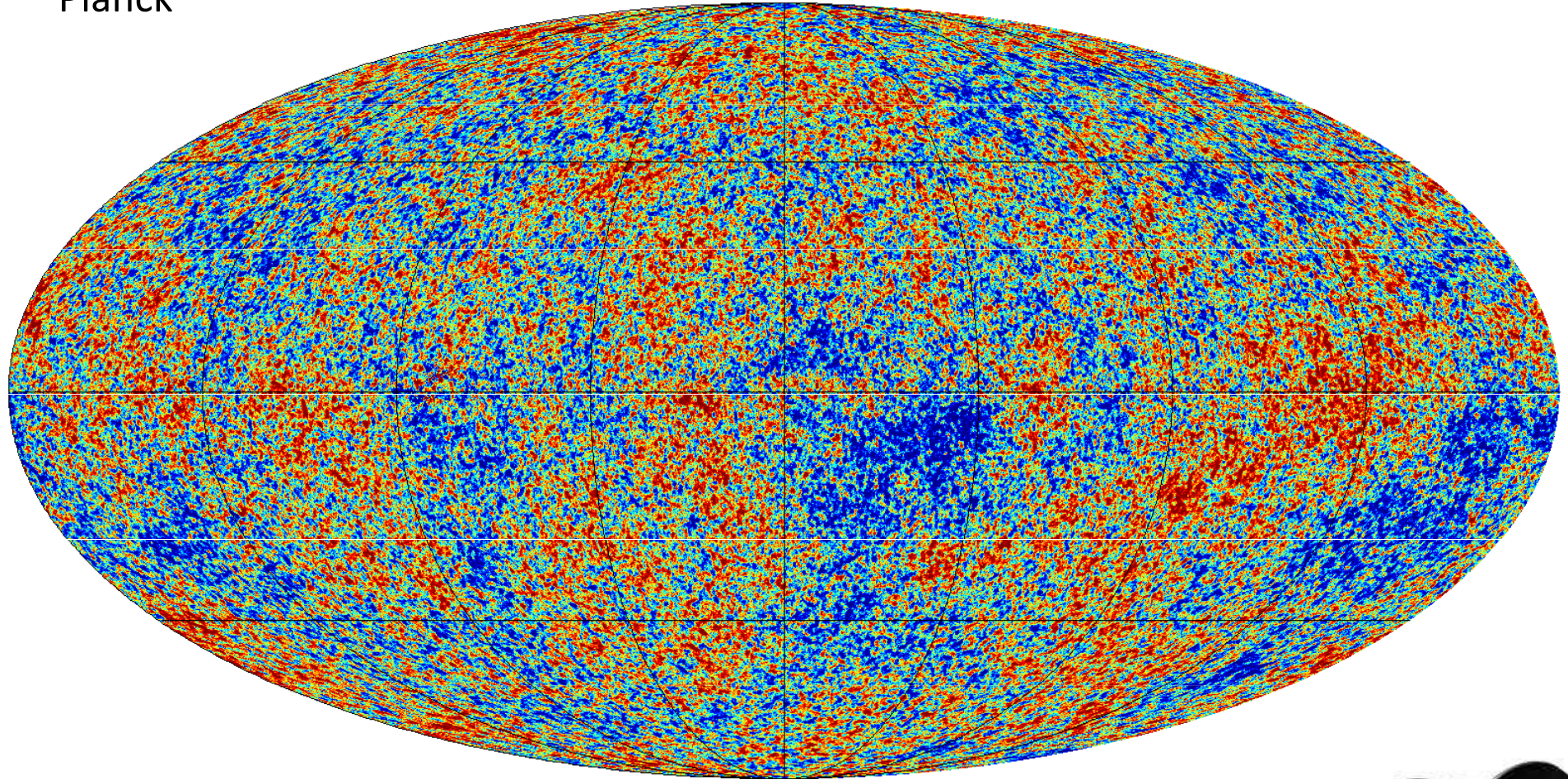

Planck

$\Delta T = 2 \mu\text{K}$, $\Delta \varphi = 5'$

Planck

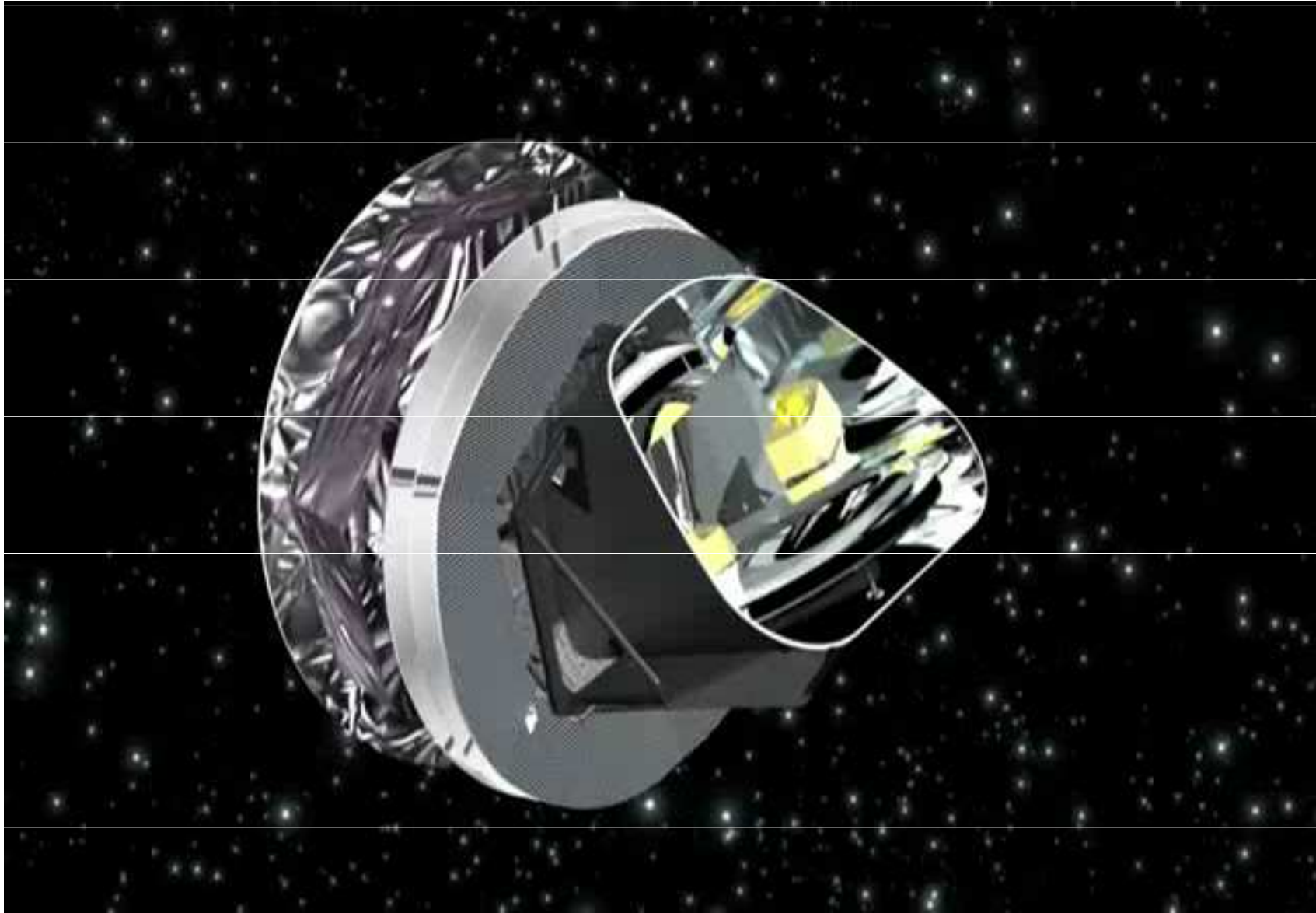

-677 1409 uK_cmb

$$-\frac{\Delta T_{\text{photon}}}{T_{\text{photon}}} \rightarrow \frac{\Delta \rho_{\text{plasma}}}{\rho_{\text{plasma}}}$$

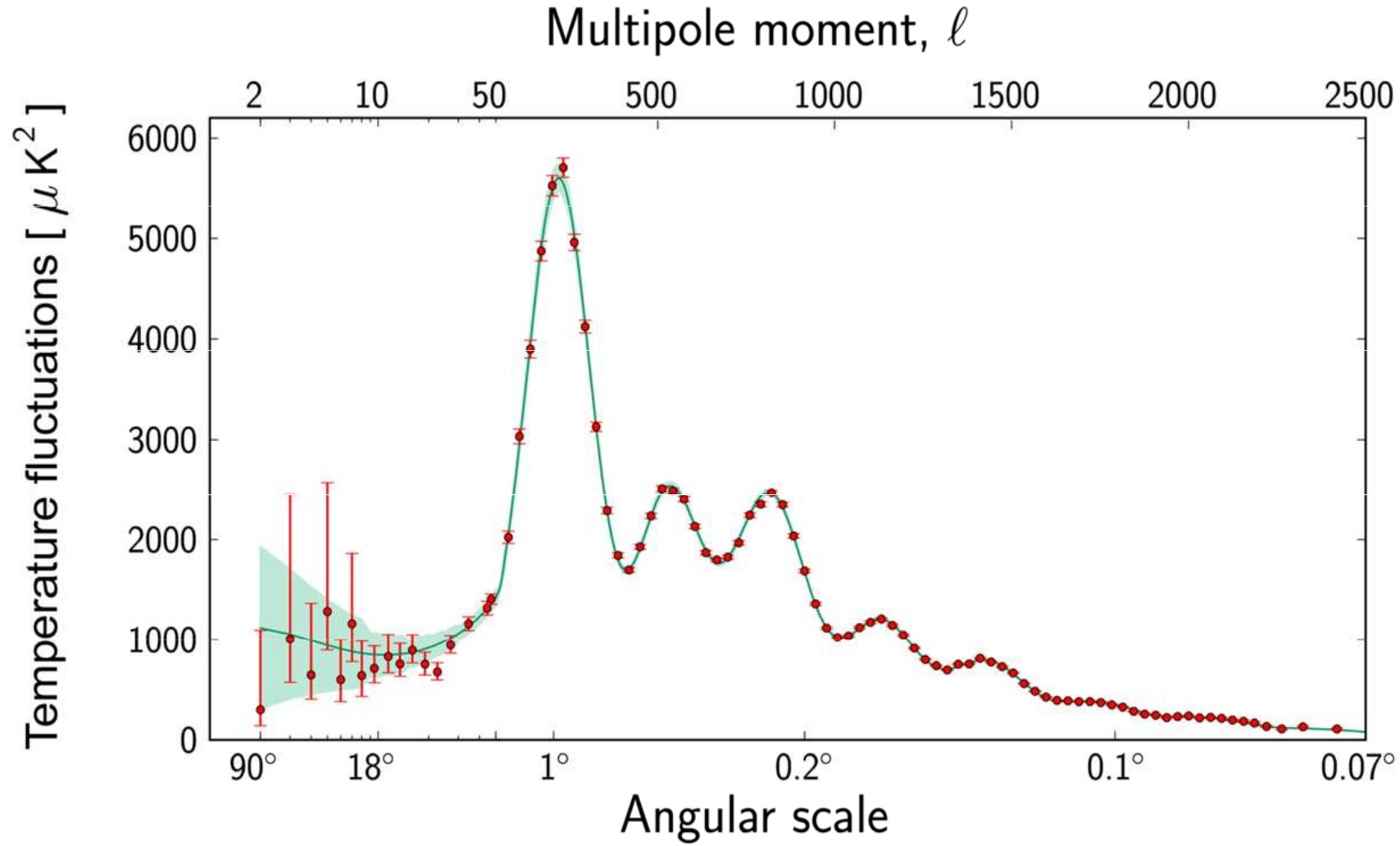

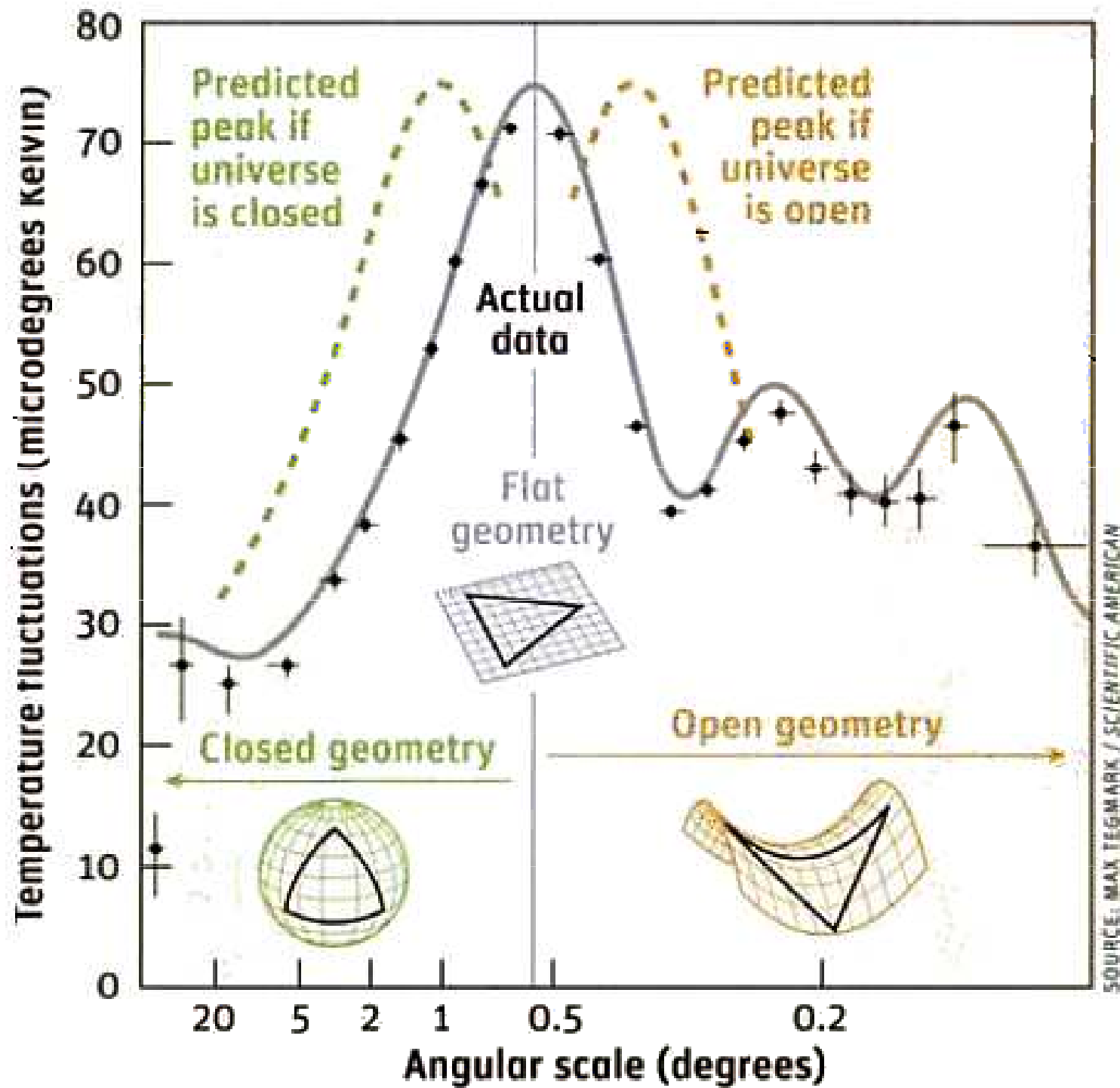
Práce sondy „skenující“ Planck

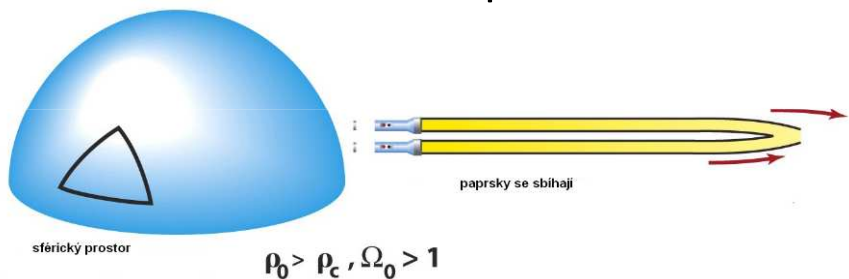
Závislost četnosti nehomogenit na úhlovém rozlišení (hrby).

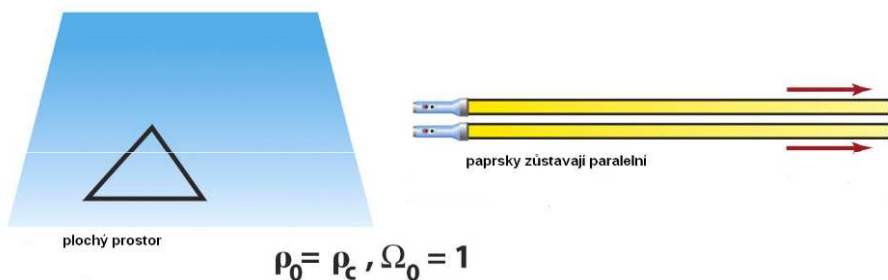
Animace grafu

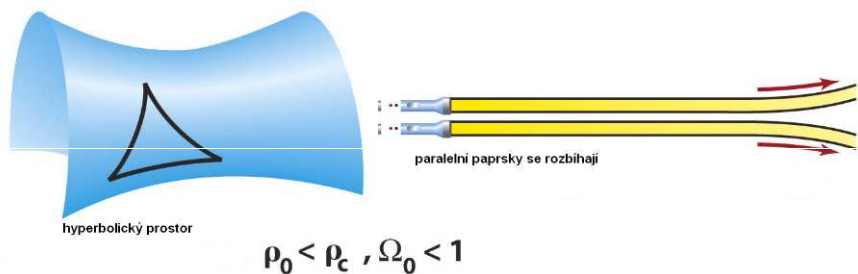
Obraz teplotních fluktuací závisí na geometrii vesmíru

Je-li $\rho_0 > \rho_c$, a hustotní parameter $\Omega_0 > 1$,
vesmír je uzavřený a prostor je sférický

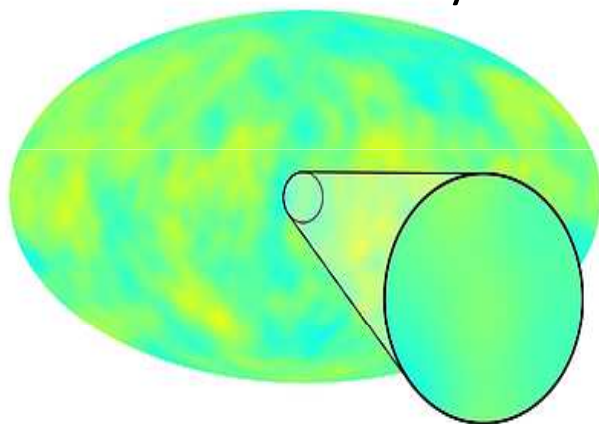

Je-li $\rho_0 = \rho_c$, a hustotní parameter $\Omega_0 = 1$,
prostor je plochý

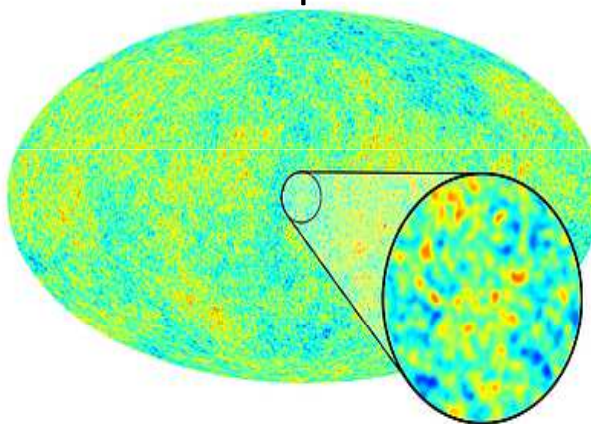

Je-li $\rho_0 < \rho_c$, a hustotní parameter $\Omega_0 < 1$,
vesmír je otevřený a prostor je hyperbolický

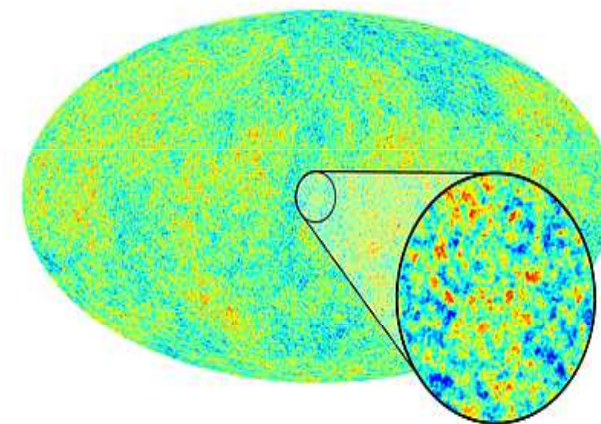
Vyhodnocování anizotropií

COBE

WMAP

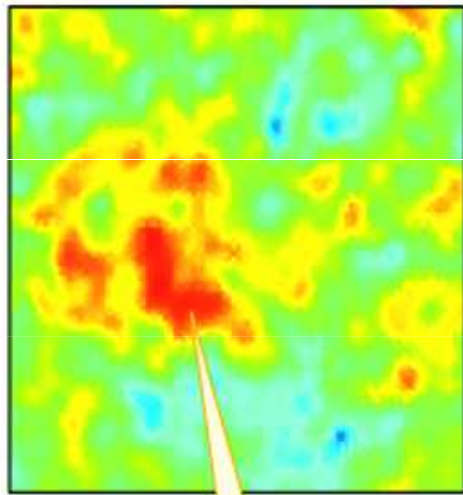
Planck

Zdánlivý úhel, to, jak vidíme skvrnu, závisí na geometrii vesmíru.

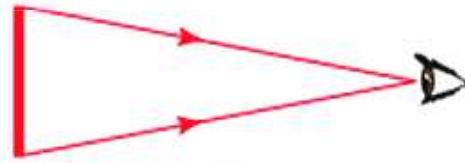

Je-li vesmír uzavřený,
paprsky se ohýbají
k sobě

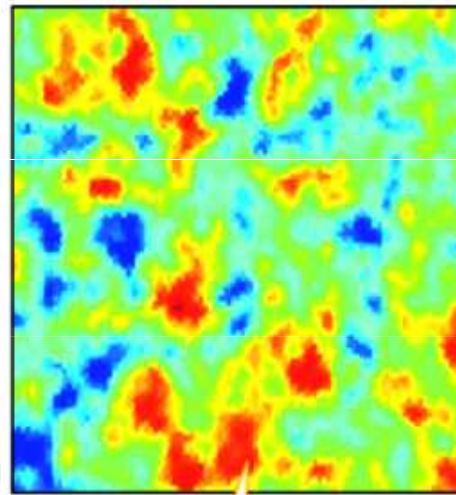

(a)

... výsledkem je, že skvrny
se nám jeví větší než
doopravdy jsou

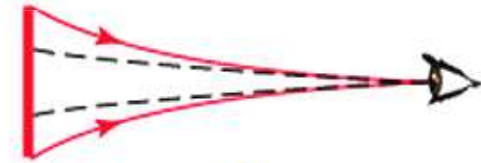

Je-li plochý, původní úhel
se zachovává

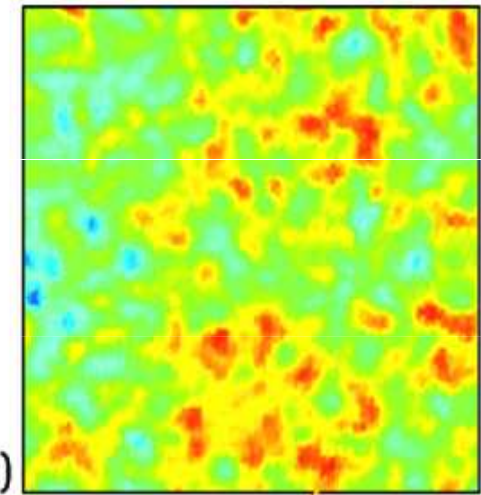

(b)

... skvrny vidíme v
odpovídající velikosti

Je-li otevřený, paprsky
se ohýbají od sebe

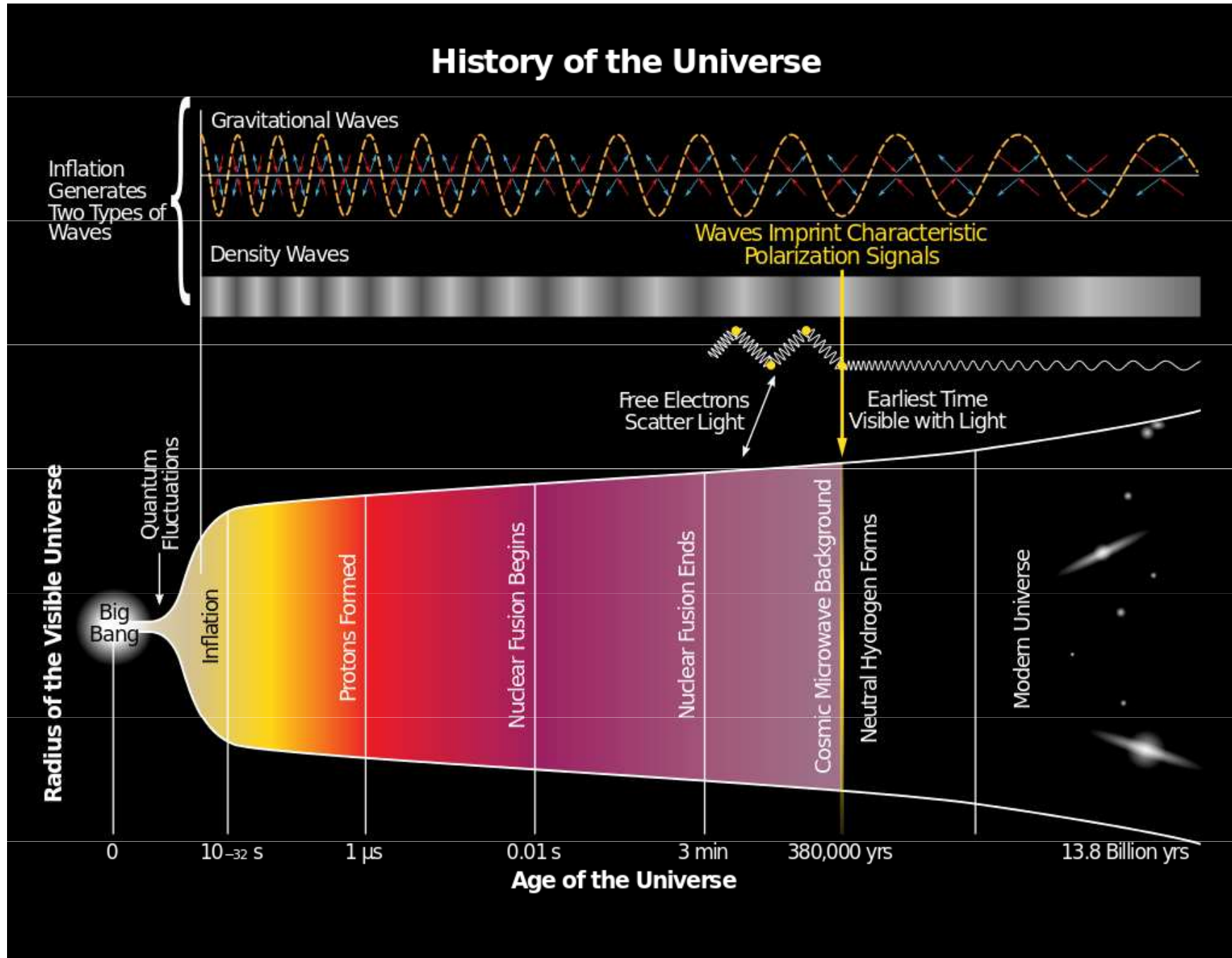

(c)

... skvrny se nám jeví
menší, než jaké skutečně
jsou

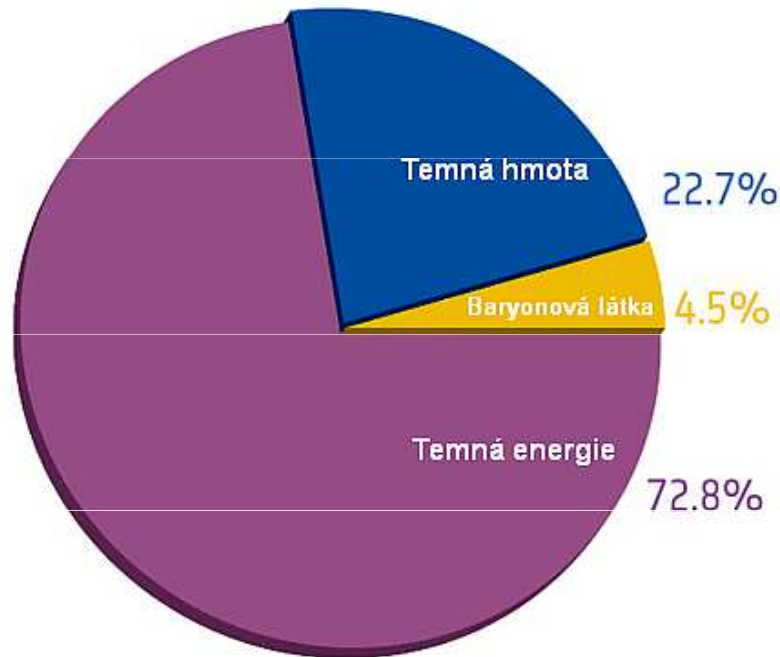
Polarizace

- Polarizace reliktního záření. Co to je a co nám říká. Inflační fáze, gravitační vlny.

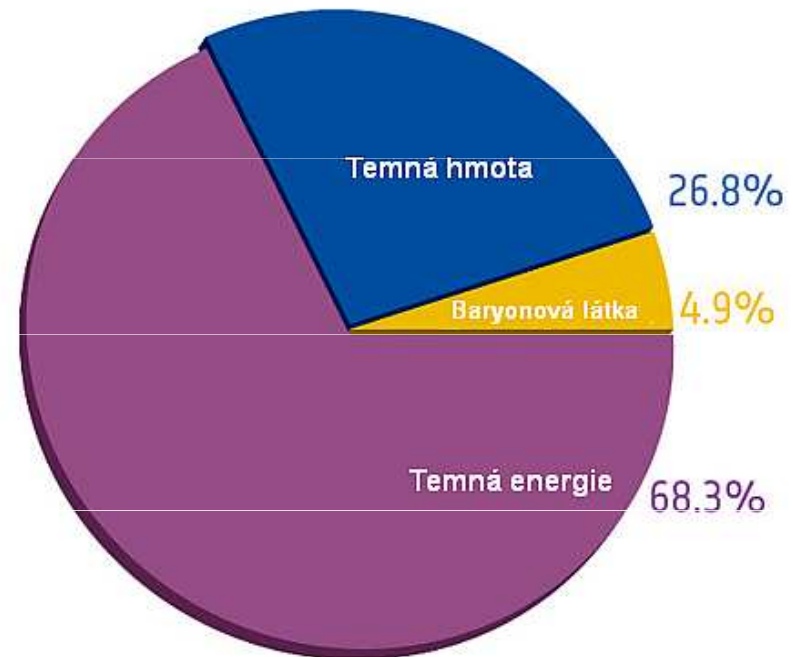

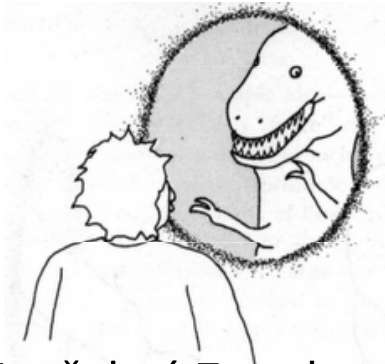
Na závěr

před Planckem

po Planckovi

Hubbleova konstanta $H (71 \pm 4) \text{ km s}^{-1} \text{ Mpc}^{-1}$
Stáří Vesmíru $13,798 \pm 0.037$ miliard let

Ty však, ó Zarathustro,
chtěl jsi všech věcí viděti pozadí a dno: tak ti již nezbývá než stoupati přes sebe samého,
vzhůru, výš, až i své hvězdy budeš míti pod sebou!

ABS

BICEP2/Keck

SPIDER

EBEX

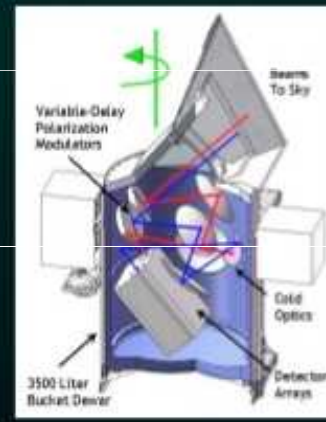
Polarbear

QUIJOTE

POLAR-1

PIPER

ACTPol

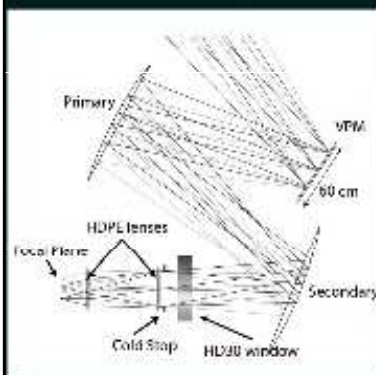
SPTpol

Planck

CLASS

GroundBIRD

QUBIC

